

O. Ivanenko, PhD in Economics, Assistant
Taras Shevchenko National University of Kiev, Kiev, Ukraine

THE POSITIONING TOURISM ENTERPRISE ON THE TOURIST MARKET OF UKRAINE

The article analyzes the competitiveness of tourism on the basis of integrated assessment of the tourist market. Developed a system of indicators to justify rated financial condition of tourism enterprises of Ukraine. Use rating Tour operator based integrated assessment possible to identify three groups of tourism enterprises: high, medium and low integrated assessment and to evaluate differences in responses by the rating and ranking based on integrated assessment.

Keywords: positioning, integrated assessment, competitiveness, tourism enterprises, travel market.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2015; 4 (169): 32-39

УДК: 311.17:314.3

JEL: J110, J130

DOI: dx.doi.org/ 10.17721/1728-2667.2015/169-4/6

М. Осьмак, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕЛІ НАРОДЖУВАНOSTІ В УКРАЇНІ

В статті викладено характеристику сучасної моделі народжуваності і планування сім'ї в Україні. Описано, трансформацію вікової моделі народжуваності та зміни в структурі народжуваності за черговістю народжень. Порівняно сучасні особливості народження дітей в Україні та деяких європейських країн.

Ключові слова: демографічний перехід, народжуваність, модель народжуваності, модернізація.

Вступ. Кожному великому етапі в історії відповідають свої особливості відтворення населення, які зберігаються протягом тривалого часу. Демографічний перехід для населення світу представляє собою особливий період, що вимагає окремого обговорення.

Сутність другого демографічного переходу полягає в наступному: в історії людства існують два основних типи відтворення населення – традиційний і сучасний, кожний з яких забезпечує стабільний, але невисокий приріст населення. В сучасному типі відтворення населення знижується передчасна смертність і зростає тривалість життя, в той час як на рівні сім'ї відбувається зниження народжуваності. У деяких випадках народжуваність може зриватися за своєю величиною з рівнем смертності, а іноді падає і нижче його. Це відбувається в тому випадку, якщо смертність досягає свого природно обумовленого рівня і далі знижуватися не може. Таким чином, при традиційному типі відтворення головним регулятором чисельності населення виступає рівень смертності, а при сучасному відтворенні головну роль починає грати народжуваність, обмежуючи і навіть припиняючи зростання його чисельності.

Другий демографічний перехід описує різні зміни в сімейних відносинах і репродуктивній поведінці. Другим демографічним переходом називають зміну типів відтворення населення, тобто перехід від екстенсивного типу відтворення населення з високими рівнями смертності та народжуваності до інтенсивного типу відтворення населення з низькими рівнями смертності та народжуваності. Довготривалі соціально-економічні процеси відображаються на демографічних параметрах, механізм повільної зміни яких пов'язаний зі зміною установок і норм демографічної поведінки, що діє від покоління до покоління. Протягом переходу виявляється різноманітність в демографічній поведінці різних поколінь і груп населення.

Перехід в репродуктивній поведінці в загальному відображається відкладенням дітонродження, а також зменшенням можливого числа народжень. Низька народжуваність вже стала однією із характерних ознак демографічної реальності сьогодення. Хоча за рівнем народжуваності наша країна наразі утримується у групі європейських держав із найнижчими її показниками с кожним роком кількість народжених дітей збільшується, що дає надію на покращення ситуації загалом.

Предметом дослідження є модель репродуктивної поведінки населення України. Об'єктом дослідження є основні статистичні сукупності, що продукують процес народжуваності. Метою роботи є характеристика моделі репродуктивної поведінки та її зміна в період другого демографічного переходу. Основними завданнями характеристики репродуктивної поведінки населення є: характеристика рівня народжуваності населення і його окремих вікових груп.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Автори концепції другого демографічного переходу Лестег і де Каа (1986) досліджували головну демографічну рису того часу. Це падіння народжуваності європейських країн нижче рівня заміщення поколінь. Вони навіть не уявляли наскільки швидко це явище захопить всю Європу і не тільки. В своїх дослідженнях автори вказують на досить низькі рівні народжуваності в більшості Європейських країн. Також досліджують співвідношення дітей народжених в шлюбі та поза ним, воно стає ледь помітним. Всі ці зміни відбуваються через перебудову моделі народжуваності, що є демографічно складним явищем.

Лестег (2010) і де Каа (2001) розрізняють дві головні ознаки, які характеризують демографічний перехід. Це зміна моделі сім'ї та моделі народжуваності, які відбуваються поряд з соціальними змінами. Встановлення нової моделі сім'ї характеризується значним відкладанням вступу до шлюбу, поява різних альтернативних форм співжиття та продовження роду.

Серед молоді стає поширеним спільне проживання без реєстрації своїх відносин. Широко поширюється поява незапланованих первістків, яка спонукає батьків на реєстрацію своїх відносин. Тенденція раннього вступу до шлюбу вже є не актуальною, на цих основних питаннях зосереджує свою увагу С. Захаров (1996).

Де Каа (1996) в своїй праці намагається виявити детермінанти, які є специфічними для другого демографічного переходу. Він їх характеризує такими словами, як: зростаючі доходи, економічна та політична захищеність, яку демократичні країни пропонують своєму населенню. Індивідуальні сексуальні переваги приймаються такими, як вони є, і рішення про спільне життя, розлучення, аборт та добровільної бездітності залишаються на розсуд індивідуумів і сімейних пар.

Проблемам народжуваності, аналізу її динаміки у сучасний період та зміни моделі народжуваності значну увагу приділяють українські вчені В. Стешенко,

З. Пальян, О. Макарова, російські дослідники: В. Борисов, С. Захаров, А. Вишневський та інші. Однак ще не достатньо вивчено специфіку сучасної моделі народжуваності та зміну її ознак.

Методологія дослідження. Другий демографічний перехід пов'язаний з не менш фундаментальними зрушеннями в життєвому циклі сучасної людини, ніж перший перехід: ще більше розширюється свобода вибору шлюбного партнера і форм спільного життя, ще більш відповідальним стає підхід до наслідків сексуальних взаємин, чому відповідає більш висока, ніж раніше, ефективність планування термінів появи дітей. Одним словом, зростають можливості кожної людини управляти своєю індивідуальною долею. "Подружжя більше не передбачає спільне проживання, спільне проживання можливе без укладання шлюбу, дітонародження далеко не завжди відбувається у шлюбі" [1].

Зниження кількості народжених дітей в Україні у 90-і роки було викликано наступними основними причинами:

- демографічний перехід країни до нового типу відтворення населення. Закономірний процес, який характеризується зниженням народжуваності, зменшенням кількості дітей в сім'ї;
- особливості статеві-вікової структури – з кінця 80-х років в активний дітородний вік почали вступати малочисельні когорти, що народилися в 60-і роки; соціальна та економічна нестабільність розвитку країни в 90-і роки ХХ сторіччя, зниження рівня добробуту населення, ускладнення житлових проблем викликали у великої кількості людей наростання невпевненості в завтрашньому дні і відмова від народження дитини; підвищення вимог до змісту і вихованню дітей; висока зайнятість жінок у суспільному виробництві і прагнення до кар'єрному росту; екологічні наслідки катастрофи на ЧАЕС вплинули на занепокоєння батьків про здоров'я дітей;
- несприятливе становище з репродуктивним здоров'ям населення країни, поширення первинного і особливо вторинного безпліддя.

До кінця 90-х років в Україні кількість народжених знижувалась і на початку ХХІ століття досягла рекордно низького результату. Падіння народжуваності, зменшення числа зареєстрованих шлюбів, поширення вільних союзів та інших форм спільного життя, ослаблення міцності шлюбу і збільшення числа розлучень і позашлюбних народжень – такі ознаки новітніх змін, які позначилися на всіх стадіях формування сучасної сім'ї.

Значне зростання контрацепції в молодому віці (особливо до 20 років) призводить до підвищення ефективності контролю над народжуваністю менш залежним від тривалості союзів і кількості народжень. А якщо взяти до уваги відкладання шлюбу у відповідь на загальну зміну соціальних умов і способу життя, пов'язане не в останню чергу із збільшеною тривалістю загальної та професійної освіти, то зниження народжуваності у вікових групах до 25 років стає невідворотним.

Змінами вікових характеристик не обмежується трансформація моделі формування сім'ї. У руслі другого демографічного в ній відбуваються такі зміни:

- співжиття (партнерський союз) як форма першого союзу значно поширюється;
- перші партнерські союзи в більшій частині випадків стають зареєстрованими шлюбами;
- повторні союзи в зростаючій мірі компенсують не вдалі перші союзи;
- інтервал часу між припиненням першого союзу і повторним союзом скорочується;
- повторні союзи лише інколи починаються із зареєстрованого шлюбу і все частіше реєструються через якийсь час.

Ці зміни безпосереднім чином позначаються на структурних характеристиках народжуваності:

- позашлюбна народжуваність стала масовим соціальним феноменом, втративши маргінальний характер;
- швидке зростання частки позашлюбних народжень головним чином пояснюється зростаючим числом незареєстрованих союзів;
- ймовірність народження другої дитини у повторному союзі (якщо перша дитина була народжена в першому союзі) така ж, як і в першому союзі.

Тенденції народжуваності та структурні зрушення у ній визначаються комплексом різних чинників, серед яких виділяють соціальні, економічні, а також медичні й демографічні фактори (статеві-віковий і шлюбно-сімейний склад населення, дітність, стан репродуктивного здоров'я, особливості планування сім'ї та ін.), які зазвичай відносять до безпосередніх детермінант народжуваності.

Визначення дітородної поведінки як системи дій і відносин, що опосередковують народження або відмову від народження дитини будь-якої черговості, у шлюбі або поза шлюбом сформульоване В.А. Борисовим ще у 1970 р. У структурі дітородної поведінки ключовим моментом є потреба у дітях, яка належить до соціальних потреб вищого рівня. У практиці демографічного аналізу широко використовується визначення потреби у дітях як соціально-психологічної властивості людини, що характеризує прагнення соціалізованого індивіда мати певну кількість дітей; без їх наявності (та належної кількості) індивід зазнає труднощів у своїй самореалізації як особистості. Все це призвело до еволюції суспільної свідомості і сформувало установки на малодітну сім'ю. Вплив цих історично закономірних процесів посилюється недовіками соціально-економічного розвитку конкретного періоду.

Результати. Історичний та географічний аспекти.

Другий демографічний перехід – новітній етап демографічної модернізації, в який навіть західні суспільства вступили порівняно недавно, в останній третині ХХ століття. Перші ознаки кардинальних змін у моделі шлюбу і народжуваності виявляються в другій половині 1960-х років у США, Канаді, Скандинавських країнах: Данії, Швеції, Фінляндії. В якості критерію змін може служити початок зниження народжуваності у жінок до 20 років і підвищення вікового рівня вступу в перший шлюб. У 1970-і роки до країн-лідерів приєднується практично вся Західна Європа, Австралія, Нова Зеландія, Японія, а також Угорщина, Чехія і держави колишньої Югославії. У 1980-х роках процес захоплює Іспанію, Грецію, Португалію, Польщу, Болгарію, Словаччину. Україна разом зі своїми сусідами – Білорусією, Росією, Молдовою та державами Закавказзя – починає відчувати зміни лише в першій половині 1990-х років.

Країни до початку другого демографічного переходу підійшли з різним багажем історико-культурних особливостей і традицій, що визначають соціально прийнятні вікові рамки завершення освіти, виділення з батьківської сім'ї, шлюбу та інших подій, що асоціюються з початком дорослого життя [2]. Так, в країнах Південної Європи (наприклад, в Іспанії та Італії) завершення освіти і поява на ринках праці відбувалося в більш ранньому віці, ніж у країнах Західної Європи. У той же час юнаки та дівчата на півдні Європи набагато довше "засиджуються" під "батьківським крилом", залишаючи рідні пенати тільки у зв'язку з вступом в офіційний шлюб. Їх ровесники на заході Європи залишають батьківську сім'ю не тільки в середньому раніше, але і не обов'язково з метою створення своєї сім'ї або навіть стійких партнерських відносин без реєстрації шлюбу.

Однак при всіх відмінностях, які можна виявити, є одна загальна тенденція, яка об'єднує Західну Європу, та й всі інші розвинені країни, – початок сімейного життя відсувається до більш пізнього віку і збільшується період часу між завершенням освіти, початком трудової діяльності та народженням першої дитини. Для одних країн переломними для трансформації моделі народжуваності були покоління 1950-х років народження, для інших – 1960-х років народження. В Україні як і в більшості інших колишніх східноєвропейських соціалістичних країн ніяких відчутних зрушень в організації життєвого циклу для поколінь, які вступали у доросле життя в 1970-1980-х роках, не відбувалося. Тільки Угорщина і колишня Югославія показували ледь помітні зміни. Традиційна зумовленість раннього віку вступу в шлюб і народження первістка, жорстка послідовність фаз дорослішання залишалися непорушними аж до початку соціально-політичних реформ.

Проміжне становище мають країни Південної Європи, в яких, з одного боку, швидко зростає число молодих людей обох статей, залучених в процес тривалої професійної освіти, з іншого – зберігаються такі традиційні риси, як проживання незаміжних і неодружених дорослих дітей з батьками, низька поширеність спільного життя до шлюбу і суттєво менші показники позашлюбної народжуваності. За цими характеристиками шлюбу і партнерства до країн Південної Європи близька і Японія [3]. Суперечливо складається ситуація і в США, де, незважаючи на ранній початок другого демографічного переходу, процеси йдуть набагато повільніше, ніж в інших країнах, і тим більше при порівнянні з країнами Південної Європи. У цій країні, мабуть, в силу високої соціокультурної неоднорідності і більш консервативної громадської думки дивним чином співіснують, з одного боку, раннє виділення з батьківської сім'ї та набуття

економічної самостійності, високий відсоток осіб, які отримують вищу освіту, а з іншого – високі показники підліткової народжуваності, відносно висока поширеність абортів і в середньому істотно більш відстала, ніж у Західній Європі і в сусідній Канаді, культура планування сім'ї. Відповідно, тут процес трансформації вікової моделі народжуваності протікає повільніше, ніж у всіх інших країнах "заходу".

Країни Східної та Центральної Європи утворюють крайню групу з найнижчим ступенем модернізації. І в цих країнах можна виявити всі основні риси, властиві загальній тенденції зміни моделі шлюбу, сім'ї та народжуваності. По-перше, в явному вигляді вони проявилися набагато пізніше, ніж у решти розвинутого світу, а по-друге, додатковий імпульс прискоренню демографічних змін був ними отриманий внаслідок краху соціально-економічної та політичної системи, в якій відбувався розвиток цих країн у післявоєнний час.

Сучасні особливості моделі народжуваності в Україні та деяких країн Європи. Структурні зрушення у складі вікової шлюбності, вікової структури народження першої і наступних дітей, хоча і з деяким уповільненням, зберігається навіть у країнах, які пізніше вступили до шляху другого демографічного переходу. За кілька десятиліть середній вік вступу в зареєстрований шлюб і вік народження первістка збільшилися в західних країнах на 3-4 роки, перевищивши 26 років для жінки, причому нерідко реєстрація шлюбу йде вслід за народженням дитини, а не навпаки. Якщо до початку процесу еволюції вікової моделі народжуваності внесок матерів до 25 років у підсумкові показники народжуваності в різних країнах варіював в межах 40-60 %, то сьогодні в 11 країнах він вже становив 21-30 %, а в 10 країнах – 20 % і менше.

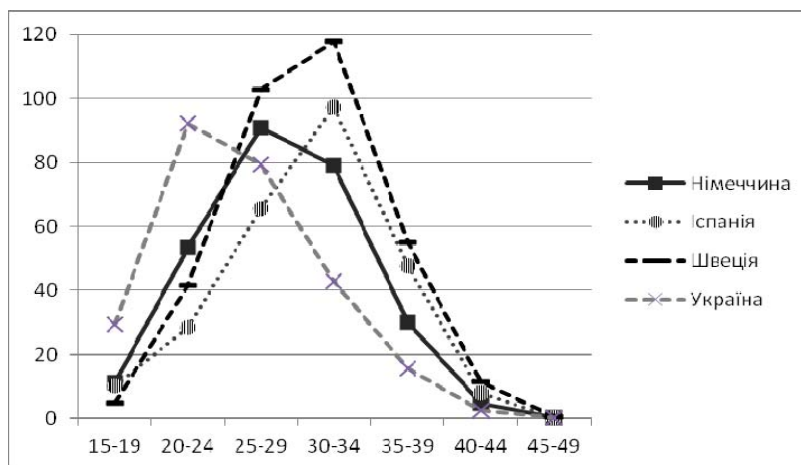

Рис.1. Вікові коефіцієнти народжуваності в Україні і окремих країн Європи

Джерело: авторські розрахунки за даними ДССУ та Євростату.

Лаг відставання країн Східної Європи більш ніж очевидний. У середньому жінки в цій частині Європи вступають в перший шлюб і народжують первістка на чотири-п'ять років раніше, ніж на Заході, а частка народжень, що припадає на наймолодші вікові групи (до 25 років), становить до половини і більше від загального числа народжень. Наскільки сильно вікова модель народжуваності в Україні все ще відрізняється від моделі в західних країнах зі схожим рівнем народжуваності, наочно демонструє (рис. 1).

У той же час не можна не помітити суттєві зміни, які відбулися за останні десять років. Вражає, з якою швидкістю змінюється модель шлюбу і народжуваності в Німеччині, Чехії, Угорщині, Естонії, Латвії. Та й в Україні зміни відбуваються досить швидко. Середній вік материнства в 2010 році в Україні склав 27,0 років, у 2011-му – 27,3, у 2012-му – 27,5, у 2013-му – 27,7 років, у той час як при близькому рівні народжуваності в Словаччині, наприклад, він досяг 28,7 років, у Чехії, Угорщині, Латвії – більше 29 років, у Словенії – 30 років. Середній вік матері при народженні первістка в Україні

в 2013 році був 25 років, а в Словенії та Хорватії – 28 років, у Чехії, Угорщині, Польщі – 27 років, в Естонії і Латвії – 26 років. Для порівняння зазначимо, що у всіх країнах Заходу середній вік матері при народженні першої дитини вже перевищує 26 років, а у Великобританії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Франції, Швейцарії, Швеції, Японії він навіть вище 29 років. При цьому в Німеччині, Італії, Іспанії та Японії високий вік материнства супроводжується надзвичайно низькою народжуваністю – 1,3-1,5 дитини на одну жінку умовного покоління, а у Франції та Нідерландах при настільки ж пізньому материнстві народжуваність істотно вище – 1,8-2,0 дитини на одну жінку.

Для характеристики моделі народжуваності в Україні, можна взяти для прикладу Німеччину, яка набагато далі просунулася на шляху модернізації народжуваності, хоча ще зовсім недавно мало відрізнялася від нашої країни з багатьох характеристик репродуктивної поведінки.

На початку 1980-х років Німеччина мала такий же, як і в Україні, загальний коефіцієнт народжуваності і дуже близький розподіл народжень за віком матері.

Зараз сумарна народжуваність в Німеччині дуже низька і незначною мірою відрізняється від української, однак зсув у бік пізнього материнства тут очевидний – максимум, який раніше припадав на вікову групу 20–24 роки, перемістився в наступну вікову групу – 25–29-річних, а народжуваність матерів у віці 30–39 років стала вище, ніж два десятиліття тому. Україна рухається тим же шляхом, але з помітним відставанням.

Зміни у рівні народжуваності, що відбуваються в Україні останнім десятиліттям, супроводжуються значною трансформацією вікової моделі репродуктивної поведінки. Молоді люди сьогодні вступають в шлюб пізніше, ніж два десятиліття тому. Пізніше вони починають і процес дітонародження.

Ці зрушення йдуть у руслі загальних тенденцій, характерних для більшості розвинених країн. Перебудова вікової кривої народжуваності відбувалася повсюди з моменту початку етапу другого демографічного переходу. Причому всі ці зміни спостерігалися в більшості країн (рис. 2).

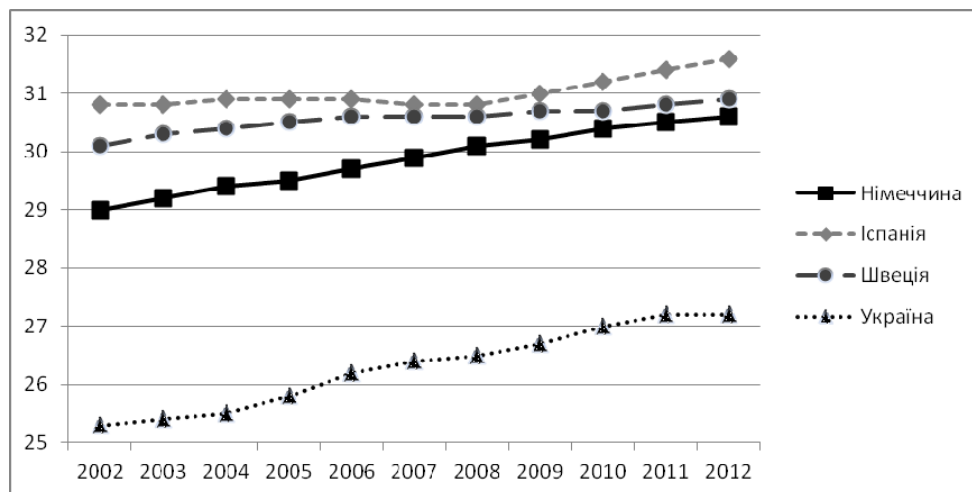

Рис. 2. Середній вік матері при народженні дитини в Україні та деяких країн Європи, 2002–2012 рр.

Джерело: побудовано автором за даними ДССУ та Євростату.

Загальна тенденція до збільшення віку матері при народженні дитини вказує на те, що отримання освіти, праці, забезпечення умов проживання є важливішими подіями в житті, чим скоріше народження дитини. Люди в європейських країнах спочатку забезпечують себе тими життєвими умовами, які найбільш зручні для народження і виховання дітей. Відмова від народження дітей другої та третьої черговості, в свою чергу призвела до омолодження народжуваності, але потім, коли малодітність отримала загальне поширення. Батьки стали усвідомлювати, що для того, щоб народити і виростити одного, двох або трьох дітей, вже немає необхідності починати народжувати дітей у молодому віці, як це було прийнято раніше. Україна все ще належить до числа країн з найбільш "молодою" народжуваністю, поступаючись тільки Молдавії, Болгарії та Румунії.

До 2001 р. зміна вікового профілю народжуваності в Україні відбувалася на тлі зниження загального рівня народжуваності: зниження коефіцієнтів народжуваності

у молодих жінок до 25 років суттєво випереджало скорочення інтенсивності дітонародження у жінок старше 25 років (табл. 1). Потім народжуваність у вікових групах молодих матерів стабілізувалася, а народжуваність у вікових групах старше 25 років почала збільшуватися. Загальне збільшення народжуваності в країні починаючи з 2001 р. відбулося саме завдяки збільшенню народжуваності в середніх і старших материнських вікових групах. В результаті зміни внеску матерів різних вікових груп у сумарну народжуваність вікова модель народжуваності в Україні за 10 років сильно змінилася.

Група жінок віком 35–39 років заслуговує на особливу увагу, оскільки саме у них в порівнянні з 2001 р., коефіцієнти народжуваності зростали найвищими темпами. Рівень народжуваності у цій віковій групі у 2013 р. порівняно з роком найнижчої народжуваності в Україні (2001 р.) збільшився в 3 рази, що на 83 % перевищило аналогічний приріст у жінок віком 30–34 роки, та на 147 % – для жінок віком 25–29 років (табл. 1).

Таблиця 1. Повікові коефіцієнти народжуваності в Україні 2001 р., 2009–2013 рр., ‰

Рік	Вікові групи					
	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44
2001	29,2	89,9	57,4	27,5	8,9	1,9
2009	31,2	94,8	89,0	54,1	21,5	3,8
2010	28,8	90,1	87,9	55,1	22,3	4,2
2011	28,1	89,9	89,2	58,0	24,6	4,6
2012	27,0	88,8	94,7	61,9	26,4	5,1
2013	27,2	91,0	91,5	61,2	27,2	5,2
В 2013 р. порівняно з 2001 р., %	93	101	159	223	306	273
В 2013 р. порівняно з 2012 р., %	101	102	97	99	103	101

Джерело: розраховано автором за даними ДССУ.

В 2001 році відносний внесок матерів у віці до 25 років в загальну народжуваність становив 56,4 %. За останні 5 років картина швидко змінилася: до 2013 року внесок наймолодших матерів (до 20 років) зменшився до 6,1 %, а всіх матерів не старших 25 років – до 33,7 % (табл. 2). В результаті тепер вже не самі молоді жінки,

як це було 10 років тому, а більш зрілі в соціальному відношенні жінки – старші 25 років – забезпечують більш ніж наполовину наявний рівень народжуваності. Внесок жінок старших 25 років в 2013 році склав 66,3 %, що свідчить про значні зміни вікової моделі народжуваності в останні роки.

Таблиця 2. Внесок вікових груп матерів в загальну народжуваність в Україні 2001 р., 2009–2013 рр., %

Рік	Вік матері, років					В цілому
	До 20	20–24	25–29	30–35	35 і старше	
2001	14,6	41,8	26,5	11,8	5,3	100,0
2009	8,7	34,0	31,4	17,8	8,1	100,0
2010	7,8	32,0	32,7	18,7	8,8	100,0
2011	7,1	30,3	33,3	19,6	9,7	100,0
2012	6,6	29,0	34,1	20,2	10,1	100,0
2013	6,1	27,6	34,3	21,3	10,7	100,0

Джерело: розраховано автором за даними ДССУ.

Графічне представлення повікових рівнів народжуваності в Україні у період 1991 – 2012 рр. дозволяє виділити чотири окремі етапи новітньої трансформації вікової моделі народжуваності. Кожному етапу була притаманна не лише певна специфіка змін інтенсивності дітонародження у жінок різних вікових груп, а й характерні лише для даного етапу ознаки динаміки часток жінок фертильного віку в усьому населенні та жінок

віком 20–29 років (тобто найбільш активних щодо дітонародження) серед жінок дітородного віку.

На першому етапі (1991–1997 рр.) коефіцієнти народжуваності жінок до 19 років знизився, однак у жінок віком 20–24 роки темп зменшення показників дітородної активності виявився найпомітнішим, а у жінок старше 25 років темп зниження незначний. Максимальний рівень народжуваності зсунувся до 20–річних жінок (рис. 3).

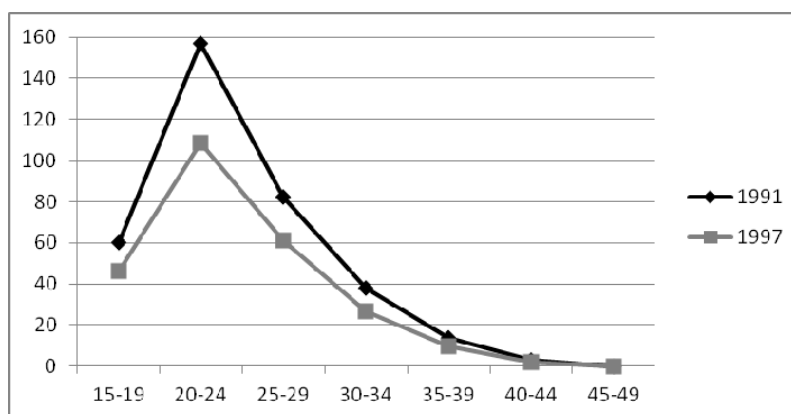

Рис.3. Повікові рівні народжуваності в Україні у 1991–1997 рр.

Джерело: дані Демографічного паспорту території.

На другому етапі (1998–2001 рр.) істотного зниження зазнали коефіцієнти народжуваності жінок віком до 25 років; після цієї вікової межі спостерігалось або зовсім незначне зниження інтенсивності народжуваності,

або хоч і неістотне, але її підвищення (передусім у вікових групах 31–37 років). Максимальний рівень народжуваності відповідає 21-річним жінкам (рис. 4).

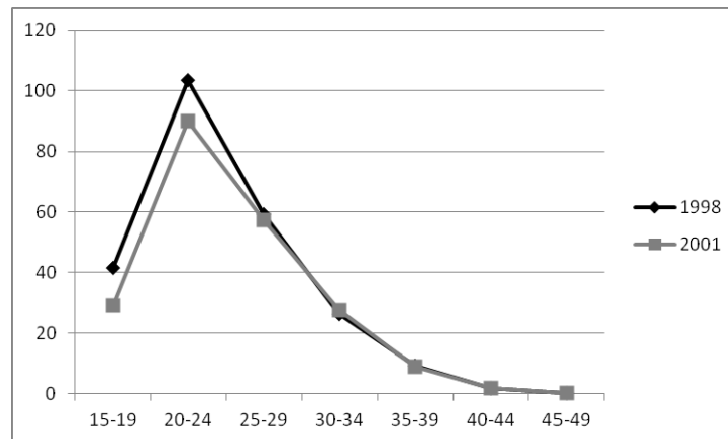

Рис.4. Повікові рівні народжуваності в Україні у 1998–2001 рр.

Джерело: дані Демографічного паспорту території.

На третьому етапі (2002–2007 рр.) коефіцієнти народжуваності підвищилися в усіх вікових групах, але у жінок молодшого дітородного віку зміни були незначними на тлі того зростання, яке спостерігалось у жінок віком 24–39 років. Частка жінок фертильного віку в

усьому населенні почала зменшуватись, а частка жінок 20–29 років серед жінок репродуктивного віку продовжувала досить швидко зростати. У цей період відбулось зміщення піку дітородної активності до 24-річних жінок (рис. 5).

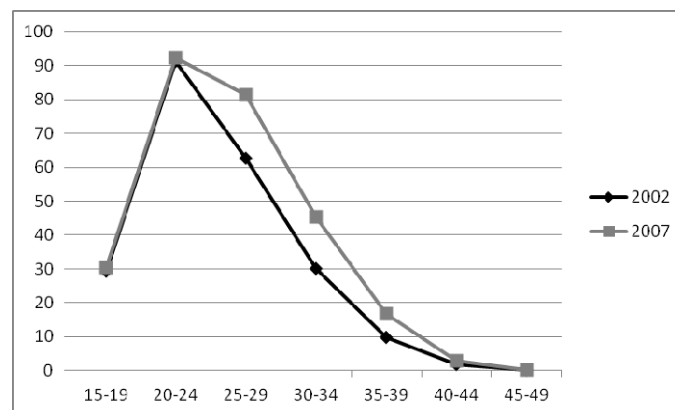

Рис.5. Повікові рівні народжуваності в Україні у 2002–2007 рр.

Джерело: дані Демографічного паспорту території.

На четвертому етапі (2007–2012 рр.) коефіцієнти народжуваності підвищилися у вікових групах жінок старших 25 років, однак в жінок молодшого дітородного віку змін не було виявлено. У цей період відбулось зміщення піку дітородної активності до 25-річних жінок (рис. 6).

Таким чином, динаміка повікових коефіцієнтів народжуваності з кінця 90-х років ХХ ст. набуває дещо не-

звичайний для України характер: рівні народжуваності жінок у віці старше 25 років спочатку стабілізувались, а потім почали досить швидко зростати, а інтенсивність дітонародження у молодих жінок після значного падіння підвищилася несуттєво, а в деяких вікових групах залишилася на попередньому рівні.

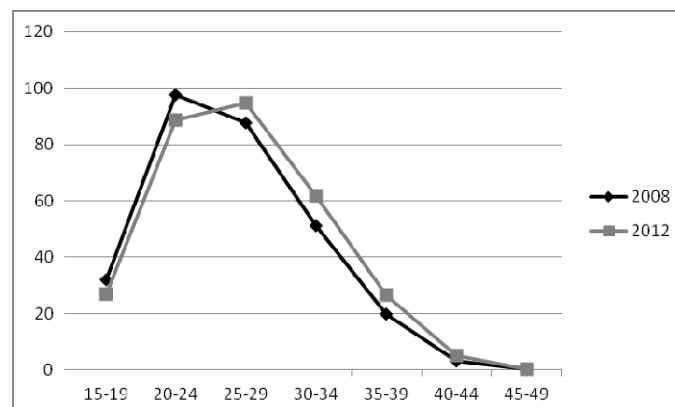

Рис.6. Повікові рівні народжуваності в Україні у 2008–2012 рр.

Джерело: дані Демографічного паспорту території.

Оцінки сумарної народжуваності для умовних поколінь в Україні підвищувалися з 2001 року. Збільшення народжуваності в 2007–2008 роках було особливо значним і, що особливо важливо, охопило переважно середні та старші вікові групи матерів, які вносять головний внесок у народження другого і наступних дітей.

Низький рівень народжуваності в Україні пов'язаний з масовим поширенням однодітної сім'ї і відповідно з дуже високою часткою первістків в загальному

числі народжених. В 2012 році в Україні показник народження першої дитини становив 48,1 %. За цим показником ми поступаємося Іспанії, в якій він становить 59,4 % (рис. 7).

Якщо частка перших народжень в Україні – одна з найвищих у світі, то частки других і третіх народжень, навпаки, давно вже одні з найбільш низьких. У 2012 р. в Україні частка других народжень становила 36 % від усіх народжень, а третіх – 10,5 %.

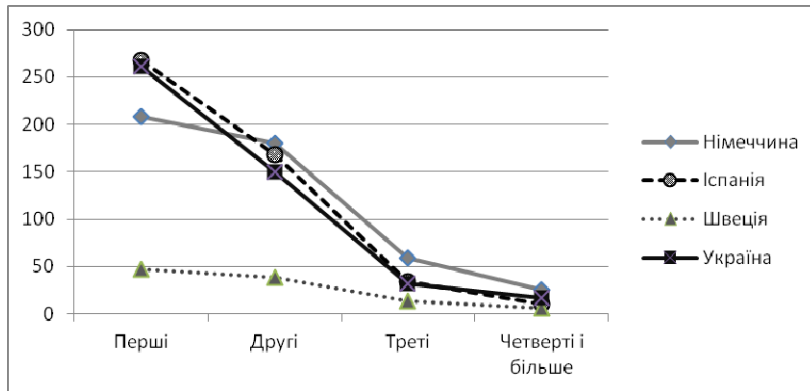

Рис. 7. Кількість народжених дітей за черговістю народження в Україні та деяких країнах Європи у 2012 році, тис осіб

Джерело: побудовано автором за даними ДССУ та Євростату.

Попри певні позитивні зрушення у структурі народжуваності за ознакою черговості у цілому за період її новітнього підвищення, частка перших дітей у складі

новонароджених залишається помітно більшою, а частка другої та третьої черговості народження – меншою, ніж вони були в 1990-х роках.

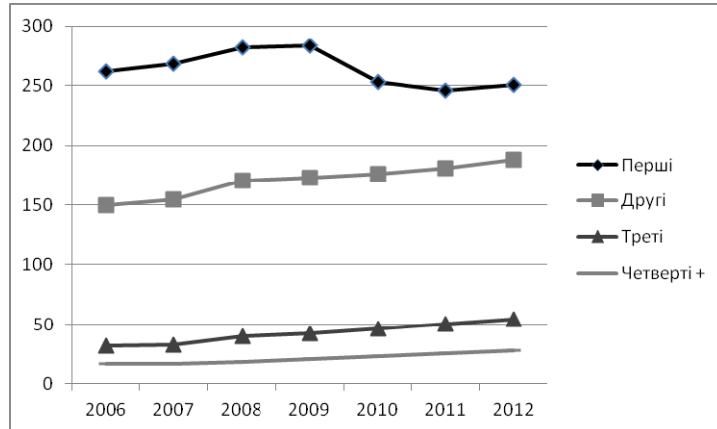

Рис. 8. Розподіл народжених дітей за черговістю народження в Україні

Джерело: побудовано автором за даними ДССУ.

стрибок народжуваності, що стався в 2007 році, видно. Він торкнувся народження дітей всіх черговостей, крім перших (рис. 8). Цей сплеск пов'язаний з новими заходами демографічної політики, введеними в дію в 2007 році. А саме, збільшенням грошової допомоги матерям, які народили двох і більше дітей.

Як свідчать регулярні соціологічні опитування, дводітна модель сім'ї зберігається як ідеал [4]. Показники, досягнуті на початку 2000-х, – 1,1 дитини на одну жінку умовного покоління, найімовірніше, залишаться надовго мінімальною планкою для України. Збільшення народжуваності, що відбувається в останні роки, особливо явне у жінок старше 25 років, ще більше підвищує впевненість у цьому. А тому передчасно стверджувати, що населення України переходить до моделі однодітної сім'ї. Емпірич-

ними доказами для такого припущення дослідники поки не мають, як немає і впевненості в тому, що дводітна модель сім'ї встоїть і зможе адаптуватися до нових соціально-економічних реалій, базуючись на новій віковій моделі. Подальша зміна показників сумарної народжуваності поколінь не тільки в Україні, але у всіх розвинених країнах буде залежати від наступних обставин: яке буде зростання показників народжуваності у матерів старше 30 років, чи зможе це компенсувати падіння показників, що спостерігалось у молодих матерів, і наскільки великою буде частка жінок які не зважилися протягом свого життя народити хоча б одну дитину.

Висновки. В цілому, на початку XXI ст. повікова модель народжуваності в Україні трансформується аналогічно до тих змін, які відбувалися в країнах Європи на-

прикінці ХХ ст. Зростання народжуваності в останні роки пов'язане як із реалізацією відкладених у 1990-ті роки перших народжень, так і збільшенням частки других і вищих за черговістю народжень. Стимулюючі заходи уряду мали певний позитивний ефект. Фактор вікової структури в останні роки сприяв зростанню народжуваності, часом переважаючи внесок інтенсивного фактора.

Ознакою другого демографічного переходу є не тільки зниження народжуваності як такої, скільки відкладання батьківства на більш пізній вік. "Постаріння" вікової структури народжуваності проходить у двох фазах. Протягом першої фази цього процесу і до тих пір, поки не встановиться нова вікова модель, показники народжуваності довго залишаються низькими і їх не можна використовувати для прогнозування оцінки підсумкової народжуваності реальних поколінь. Протягом другої фази ефект зміни народжень виявляється дуже сильним чинником, який веде до швидкого падіння річних показників народжуваності часто до рівнів, істотно нижчих необхідних для відтворення населення [5]. Такий стан підтримується досить тривалий час, оскільки заміна колишньої вікової моделі формування сім'ї на принципово іншу модель не може відбутися миттєво, у часових рамках репродуктивного циклу одного покоління. Позитивний і негативний досвід нової стратегії планування сім'ї повинен бути осмислений і поширений на широкі соціальні верстви, переданий підростаючим поколінням. Одночасно в населенні співіснують молоді люди з інноваційними моделями поведінки і представники старших поколінь, в яких підтримуються колишні стратегії формування сім'ї. Соціальна та етнічна неоднорідність суспільства також накладає свої обмеження на додаток до вікової стратифікації.

В Україні перехід до нової моделі народжуваності відчувався і, мабуть, буде відчувати в найближчі десятиліття соціальної та економічної реальності. Ступінь відповідальності при укладенні шлюбу та прийнятті рішень про народження дітей, облік при цьому поточного матеріального добробуту, швидше за все, будуть підвищуватися, приводячи до подальшого підвищення середнього віку вступу в шлюб та середнього віку матері при народженні дитини. Очевидна тенденція до збільшення термінів отримання професійної освіти, про

що свідчить тяга молодих чоловіків і жінок до здобуття вищої освіти дають реалії відкладення народжувань. Все це дає підстави очікувати, що основні зміни в народжуваності в Україні також будуть пов'язані з перебудовою вікової кривої по шляху, які вже пройшли і проходять західні, а тепер уже і більшість країн Східної та Центральної Європи.

Дискусія. Проблеми структурного впливу на народжуваність приділяють не достатню увагу, у вітчизняних наукових колах. Ціллю майбутніх досліджень є виявлення особливостей сучасних змін у структурі народжуваності в Україні. Визначити силу та напрям їх впливу на загальний рівень народжуваності. Також хотілося б дати відповідь на такі питання. Навіщо нам знати за якою моделлю відбувається народжуваність в Україні? Та на якому етапі знаходиться Україна в приєднанні до другого демографічного переходу.

Список використаних джерел

1. Иванов С. Новое лицо брака в развитых странах [Електронний ресурс] / С. Иванов. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2002/05/24/464306>.
2. Mayer K.V. The paradox of global social change and national path dependencies: Life course patterns in advanced societies // A.E. Woodward, M. Kohli – Inclusions and Exclusions in European Societies – London: Routledge, 2001 – P. 89–110.
3. Dalla Zuanna G., Kojima K. Late marriage among young people: The case of Italy and Japan // Genus, 1998 – Vol. 3 – P. 187–323.
4. Bongaarts J. Fertility Decline in the Developed World: Where Will It End? // American Economics Association Papers and Proceedings, 1999 – Vol. 89 (2) – P. 256–260 (DOI: 10.1257).
5. Bongaarts J., Feeney G. On the Quantum and Tempo of Fertility // Population and Development Review, 1998 – Vol. 24 (2) – P. 271–291.
6. Van de Kaa D., J. Anchored. Narratives: The Story and Findings of Half a Century of Research into Determinants of Fertility // Population Studies, 1996 – Vol. 50 (3) – P. 425 (DOI: 10.1080).
7. Населення [Електронний ресурс.] // Держкомстат України: [сайт]. – Електрон. дані // 15.03.2015. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Population [Електронний ресурс.] // European statistics: [сайт]. – Електрон. дані // 15.03.2015. – Режим доступу: www.epp.eurostat.ec.europa.eu
9. Демографічні процеси і відтворення населення [Електронний ресурс] // Демографічний паспорт території: [сайт]. – Електрон. дані // 15.03.2015. – Режим доступу: www.database.ukrcensus.gov.ua.

Надійшла до редколегії 21.03.15

Н. Осьмак, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МОДЕЛИ РОЖДАЕМОСТИ В УКРАИНЕ

В статье изложены характеристики современной модели рождаемости и планирования семьи в Украине. Описано, трансформацию возрастной модели рождаемости и изменения в структуре рождаемости по очередности рождений. По сравнению современные особенности рождения детей в Украине и некоторых европейских стран.

Ключевые слова: демографический переход, рождаемость, модель рождаемости, модернизация.

M. Osmak, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MODERN TRENDS IN FERTILITY PATTERNS IN UKRAINE

The paper describes the characteristics of a modern model of fertility and family planning in Ukraine. The transformation of the age model of fertility and changes in the structure of fertility by birth order have been described. Modern features of the birth of children in Ukraine and some European countries have been compared.

Keywords: demographic transition, fertility, fertility model, modernization.